

TVORIVOSŤ AKO POZITÍVNA STRÁNKA DETÍ S ADHD?

CREATIVITY AS A POSITIVE ASPECT OF CHILDREN WITH ADHD?

DIANA DEMKANINOVÁ

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, SR, diana.demkaninova@uniba.sk

Abstrakt : Je nesporné, že s poruchou ADHD sa spájajú predovšetkým negatíva. Väčšinou sa hovorí o deťoch, ktoré sú nepozorné, neobsedia na jednom mieste, nepočúvajú rodičov, učiteľov a pod. Dieťa s ADHD predstavuje pre osobu, ktorá sa o neho stará, veľkú výzvu, vyžaduje trpezlivosť a nepretržitý dohľad nad ním. Pre čo najlepšie zvládnutie života s touto poruchou je dôležité zmierniť negatívny dopad poruchy a posilniť pozitívne stránky týchto detí. Je dôležité rozpoznať a oceniť mnohé silné stránky a pozitívne vlastnosti, ktoré sú tak časté u jedincov s ADHD. Jedným z čoraz častejšie spomínaných možných pozitív ľudí s ADHD je tvorivosť či osobnostné charakteristiky podobné tvorivým ľuďom. V príspevku sa zameriame práve na pozitívne stránky týchto detí i tvorivosť ľudí s ADHD.
Kľúčové slová: ADHD; pozitívne charakteristiky; tvorivosť

Abstract: ADHD is associated mainly with negatives. We usually talk about inattentive children, which disobey parents, teachers, we say that they have ants in their pants. A child with ADHD pose for teachers and parents great challenge, she/he requires admirable forbearance, incessant supervision. For optimal life with this disorder it is important moderate the negative influence and boost positive aspects of such children. We see as important to recognize and appreciate positive aspects and positive qualities, which are common for individuals with ADHD. One of frequently mentioned positives is creativity and personal characteristics similar to characteristics of creative people. Within our contribution we focus on such positive aspects of such children and on creativity of ADHD peoples.

Keywords: ADHD; positive aspects; creativity

1 Úvod

*„Každé dieťa je umelcom. Problém je, ako má zostať umelcom, keď raz vyrastie.“
Pablo Picasso*

V súčasnosti sa v pedagogickej a školsko-psychologickej praxi čoraz častejšie spomína problém detí s nadmernou aktivitou a problémami s pozornosťou. Učitelia sa sťažujú na deti, ktoré nevedia udržať pozornosť, na hodine často neobsedia, konajú ako-keby bez rozmyslu. Časť z nich je diagnostikovaná porucha pozornosti s hyperaktivitou - ADHD, ktorá patrí medzi najčastejšie diagnostikované neurovývinové poruchy v detskom veku. S poruchou ADHD sa spájajú predovšetkým negatíva. V našom príspevku sa však zameriame na pozitívne stránky ľudí s ADHD a bližšie priblížime doterajšie zistenia a pohľady na tvorivosť v kontexte tejto poruchy.

2 O poruche ADHD

Ako sme spomenuli, porucha ADHD patrí medzi najčastejšie diagnostikované poruchy v detskom veku. Objavuje sa približne u 3-8% detskej populácie, pričom častejšia je chlapcov (napr. Valero et al., 2012; Healey & Rucklidge, 2005; Train, 2001; White, 1999). Etiológia poruchy je pravdepodobne heterogénna a porucha je výsledkom genetických, neurobiologických, psychologických i sociálnych faktorov (Kvašná, 2011; Drtílková, Šerý et al., 2007).

Klinický obraz tejto poruchy je pestrý. ADHD patrí medzi spektrálne poruchy, čo znamená, že sa u rôznych ľudí vyskytuje v rôznych stupňoch závažnosti, jej symptómy sa líšia podľa veku, situácie či podmienok a zároveň môžu byť modifikované prítomnosťou inej poruchy (Munden & Arcelus, 2008). Porucha je charakteristická najmä triádou kľúčových symptómov – nepozornosť, hyperaktivita a impulzivita, ktoré nie sú veku primerané. Okrem spomínaných základných prejavov ADHD môžeme u detí s touto diagnózou pozorovať aj nedostatky v oblasti kognitívnych funkcií, emocionality či percepčno-motorickej oblasti. Neschopnosť dieťaťa sústrediť sa dlhšiu dobu mu môže spôsobovať problémy v škole, ktoré môžu mať dopad na oblasť učenia či správania. Dieťa môže mať problémy napr. pri učení sa praktických zručností, rozvíjaní motorických schopností, či v oblasti myslenia, reči a komunikácie (Jucovičová & Žáčková, 2010; Hort et al., 2000; Dumas, 1998). Problémy v komunikačných zručnostiach spolu s prejavmi primárnych symptómov poruchy môžu viesť k problémom v sociálnej oblasti. Impulzivita a nedostatok pozornosti často vedú k porušovaniu pravidiel spoločenského

správania (Herényiová, 2015). V dôsledku toho sú tieto deti mnohokrát vnímané ako drzé, nevychované, arogantné, hlučné či divoké a častejšie sa dostávajú do konfliktov. Aj preto má mnoho detí s touto poruchou narušené vzťahy s rovesníkmi i dospelými a neraz zažívajú sociálne odmietanie (Demkaninová et al., 2016; Herényiová, 2015; Munden & Arcelus, 2008; McQueade & Hoza, 2008;). Zlyhávanie v sociálnych vzťahoch, odmietanie rovesníkmi či širšou spoločnosťou často dostáva jedinca do zložitej psychickej situácie a môže vyvolať depresívne pocity. Kvôli svojim problémom s nepozornosťou alebo impulzívnou zažívajú deti s ADHD veľa komplikácií v každodenných činnostiach, čo môže vzbudzovať v okolí negatívne reakcie, môžu byť kritizované a následne môžu prežívať sklamanie, pocity neschopnosti, menejcennosti, nepochopenia a pod. To môže u nich vyvolať negativizmus, nepohodu, rozladenosť a môže sa to prejavovať v nízkom sebavedomí či ďalšom maladaptívnom správaní. V súvislosti s ADHD sa teda spájajú aj emocionálne problémy (napr. prudké zmeny nálad, nízka frustračná tolerancia, zvýšená iritabilita či výbušnosť a pod.), ktoré môžu spustiť aj rozvoj sekundárnych neurotických porúch a rôznych porúch správania (Gajdošová et al., 2011; Cahová, Pejčochová & Ošlejšková, 2010; Parker, Majeski & Collin, 2004). Vytvorenie si negatívneho obrazu o sebe sa teda môže odraziť na kvalite života jedinca a do značnej miery ovplyvniť aj jeho budúcnosť.

Je nesporné, že s poruchou ADHD sa spájajú predovšetkým negatíva. Väčšinou sa hovorí o deťoch, ktoré neobsedia na jednom mieste, nečakajú kým na ne príde rad, nepočúvajú rodičov a učiteľov, vyrušujú ostatné deti, vykrikujú bez vyznania alebo príliš veľa rozprávajú, a to aj vtedy, keď by mali byť ticho. Porucha ADHD predstavuje pre dieťa výrazný handicap a má na neho dopad v každom vývinovom období. Stupňovanie problémov dieťaťa nastáva priamoúmerne so zvyšovaním výchovných nárokov, pričom zlomovým býva častokrát nástup na základnú školu, pretože dieťa sa musí prispôsobiť vysoko-štruktúrovanému a organizovanému prostrediu. Najnápadnejšie prejavy poruchy sú teda v mladšom školskom veku, ale dopad na jedinca má aj v staršom veku a v mnohých prípadoch (cca 40-60%) pretrvávajú ťažkosti aj v dospelosti (Antal, 2015; Cahová, Pejčochová & Ošlejšková, 2010).

Dieťa s ADHD môže predstavovať pre svojich rodičov či učiteľov značnú záťaž a fungovať s takýmto dieťaťom je veľká výzva, ktorá si vyžaduje značnú dávku trpezlivosti. Existuje síce mnoho rád, tipov a postupov ako s takýmto dieťaťom pracovať, no ich aplikácia je vo väčšine prípadov neefektívna a náročná. Do určitej miery je to spôsobené aj tým, že prejavy poruchy sú veľmi rôzne a široké. Aj preto je podľa Herényiovej (2015) nevyhnutná podpora rodiny, kamarátov a blízkych pre čo najlepšie zvládnutie života s touto poruchou. Veľmi dôležité je zmierniť sociálne negatívne následky ADHD a posilniť pozitívne stránky týchto detí. Na nasledujúcich riadkoch preto spomenieme niektoré z pozitív ľudí s ADHD.

3 Pozitívne stránky ľudí s ADHD

Hoci na deťoch s poruchou ADHD azda častejšie nachádzame negatíva, aj takéto deti majú svoje pozitívne vlastnosti a prednosti, ktoré nám môžu pomôcť pri fungovaní s nimi. Je veľmi dôležité rozpoznať a oceniť mnohé silné a pozitívne vlastnosti, ktoré sú tak časté u jedincov s ADHD. Rodičia a učitelia potrebujú zvýrazniť a sústrediť sa na pozitíva u detí s ADHD, zamerať sa na ich silné stránky, nadanie a záujmy. V konečnom dôsledku, na všetky príznaky ADHD (hyperaktivita, impulzivita, emočná citlivosť, nepozornosť a pod.) sa môžeme z opačného uhla pohľadu a vidieť v nich na také vlastnosti, ktoré môžu byť veľmi užitočné v mnohých oblastiach života.

Medzi prednosti ľudí s ADHD patrí predovšetkým ich neskutočná životná energia a húževnatosť. Aj keď hyperaktivita môže byť značne problematická v mnohých situáciách, kedy je potrebné byť ticho a v pokoji (napr. v škole, na skúške, v kostole a pod.), táto zvýšená energia môže byť rozdeľovaná takým spôsobom, že sa stane užitočnou. Ľuďom s ADHD sa veľmi dobre darí v úlohách a povolaniach, ktoré vyžadujú rýchlo rozprávať alebo zahŕňať veľa pohybu. Dá sa na nich oceniť ich dynamickosť a pripravenosť k akcii, radi skúšajú nové veci, majú zápal pre vec a sú plní entuziazmu. Majú radi dobrodružstvo, sú vynaliezaví a podnikaví. Často sú ochotní riskovať, čo pravdepodobne súvisí s impulzívnou. Samozrejme, ak impulzivnosť nie je regulovaná, môže viesť k nebezpečným následkom, avšak za správnych okolností impulzivita dáva osobe s ADHD chuť ísť po veciach, ktoré chce v živote dosiahnuť. Niekedy sa vďaka impulzivite ľudia s ADHD pustia aj do toho, čoho sa iní boja, a preto môžu uspieť aj v úlohách v ktorých iní zlyhali (Grayson, 2015; Reif, 2015; Antal, 2015).

Ľudia s ADHD sú tiež bystrými pozorovateľmi. Sú veľmi vnímaví, častokrát vidia to, čo si iní ani len nevšimnú, a tak nám ukazujú mnohorakosť sveta svojim osobitým videním. Sú veľmi senzibilní, vycítia náladu a jej zmeny a oplývajú nesmiernou ochotou pomôcť. Majú obrovský zmysel pre spravodlivosť. Vedia sa pripútať k nejakej téme, vhlbiť sa do nej a získať obdivuhodné výsledky a poznatky (Reif, 2015). Vedia sa tešiť z drobností i zo života vo všeobecnosti. Sú hraví a zábavní. Napriek tomu, že kvôli impulzívnosti sa mnohým deťom s ADHD stane, že povedia niečo trápne či nevhodné, takmer vždy to môže byť otočené na humornú situáciu. Takéto deti vedia pobaviť svojich kamarátov i dospelých.

Je dobré upozorniť aj na skutočnosť, že napriek častým zlým výsledkom v škole sa inteligencia mnohých ľudí s ADHD pohybuje nad pásom priemeru. ADHD nemá žiadnu súvislosť s inteligenciou jedinca a IQ detí s ADHD je

pravdepodobne rozložené normálne, rovnako ako u bežnej populácii (Švecová, 2015; Kaplan et al., 2000 podľa Healey & Rucklidge, 2005).

Ľudia s ADHD môžu byť tiež mimoriadne kreatívni, majú dobré obrazové myslenie a predstavivosť. Na nasledujúcich riadkoch sa bližšie pozrieme práve na tvorivosť ako jednu z možných pozitív detí/ľudí s ADHD a na doterajšie pohľady a zistenia v tejto oblasti.

4 Tvorivosť ako pozitívna stránka ľudí s ADHD?

Napriek tomu, že v súčasnosti patrí identifikácia tvorivosti vo všeobecnosti nielen medzi najatraktívnejšie, ale aj najžiadanejšie diagnostické aktivity, doteraz bolo realizovaných len málo empirických štúdií zameraných na oblasť tvorivosti ľudí s poruchou ADHD (Healey & Rucklidge, 2008; Abraham et al., 2006). Leroux & Levitt-Perlman (2000) upozorňujú, že väčšinou sa štúdie skúmajúce deti s ADHD zameriavajú na problémy spojené s touto poruchou, na jej diagnostiku či liečbu, ale len zriedkavo sa zameriavajú na oblasť tvorivosti, resp. podobnosť prejavov a charakteristík medzi nimi a tvorivými deťmi. Ak sa pozrieme na štúdie, ktoré skúmali vzťah tvorivosti a poruchy ADHD, stretáme sa s rozporuplnými a nekonzistentnými výsledkami. Môžeme sa stretnúť so štúdiami, ktoré priniesli výsledky v prospech vyššej tvorivosti u detí s ADHD, ale aj také, ktoré nezistili žiadne významné rozdiely v tvorivosti medzi ľuďmi s ADHD a ľuďmi bez tejto poruchy.

Viacerí autori (napr. Reif, 2015; Grayson, 2015; Antal, 2015; Show & Brown, 1991) uvádzajú, že ľudia s ADHD sú mimoriadne tvoriví a vyzdvihujú u nich vlastnosti ako inovatívnosť, nápaditosť, zvedavosť, predstavivosť, fantáziu, dobré obrazové myslenie či schopnosť nachádzať nové riešenia. Nepozornosť a nedostatok fokusu a zamerania sa na jedinú vec u ADHD ľudí je ideálna pre situácie, ktoré si vyžadujú kreativitu. Podľa Graysona (2015), neustále roztržitá myseľ je tá, ktorá je schopná vždy skákať z jedného nápadu k druhému, z jednej témy k inej, z jedného kontextu k inému. Je to stav stáleho tvorenia myšlienok, nápadov, ktorý umožňuje živé a veľmi aktívne imaginácie. To im pomáha nachádzať nové metódy, spôsoby a možnosti riešenia problémov, a tiež sa prejaviť v rôznych umeleckých činnostiach a smeroch. V tomto vidíme pomerne veľkú paralelu s charakteristikami pozornosti tvorivých ľudí, Szobiová (2004) uvádza, že tvorivosť sa spája s určitými charakteristikami pozornosti, medzi ktoré zaraďuje rozsah pozornosti, kedy tvoriví ľudia dokážu zachytiť väčší počet prvkov, rozdeľovanie pozornosti medzi viaceré aktivity či pružné prepájanie pozornosti, no zároveň aj schopnosť intenzívnej koncentrácie pozornosti na určitú oblasť.

Štúdie Shawa & Browna (1990, 1991) podporujú vyššiu figurálnu/neverbálnu tvorivosť a predstavivosť detí s ADHD pri riešení problémov. Naznačujú tiež, že deti s ADHD by mohli generovať nové alebo neobvyklé myšlienky v dôsledku využívania širšej oblasti vedomostí z rôznych zdrojov, ich rozptýlenosti pozornosti a nižšej miery fokusovania na úzko zamerané informácie pri riešení problémov.

Podobne Farley (1985 podľa Abraham et al. 2006) sa domnieva, že nízka úroveň koncentrácie, charakteristická pre ADHD populáciu, môže viesť k vyššej tendencii vyhľadávať zmyslové podnety a k zvýšeniu správania, ktoré k tomu vedie. To môže následne viesť k posilneniu tvorivých schopností ako napr. vyššej flexibility, otvorenosti voči skúsenosti, ochote riskovať, uprednostňovaniu komplexnosti či vnímavosti nových myšlienok a skúseností.

White & Shah (2006) vo svojej štúdii porovnávali vysokoškolských študentov s ADHD a bez ADHD v úlohách konvergentného a divergentného myslenia. Pri konvergentnom myslení ide o uplatnenie logických deduktívno-induktívnych a analyticko-syntetických postupov, kedy nás premýšľanie zamerané na jediný cieľ vedie do známych a osvedčených uličiek riešenia. Naopak, divergentné myslenie otvára nové cesty, množstvo alternatív na uplatnenie variačných postupov. Odráža schopnosť generovať množstvo rozličných myšlienok v odpovediach na problém. Podľa Guilforda divergentné myslenie zahŕňa 4 elementy – fluenciu ako plynulosť myšlienok, flexibilitu ako pružnosť myslenia, originalitu ako schopnosť nachádzať nové a zriedkavé myšlienky a elaboráciu ako schopnosť myšlienky rozviesť, spracovať a uskutočniť (Szobiová, 2004). Výsledky štúdie White & Shah (2006) ukázali, že jediní s ADHD dosiahli oproti študentom bez ADHD horšie výsledky v úlohách zameraných na konvergentné myslenie, ale lepšie výsledky v úlohách, ktoré vyžadovali divergentné myslenie. Autori štúdie tak naznačujú, že ADHD u dospelých môže byť spojené s vyšším výkonom v rámci určitých typov úloh, najmä tých, ktoré zahŕňajú divergentné myslenie.

Cramond (1994 podľa Healey & Rucklidge, 2008) testovala tvorivosť u skupiny detí s ADHD pomocou Torranceho testu kreatívneho myslenia a výsledky ukázali, že 32% týchto detí dosiahlo skóre nad 90 percentil a polovica detí nad 70 percentil.

Podľa týchto štúdií by teda tvorivosť mohla byť jedným z pozitívnych aspektov u ľudí s ADHD, avšak štúdie mali viacero metodologických problémov a výrazné limity, ktoré neumožňujú tieto výsledky generalizovať. Jedným z limitov viacerých vyššie spomínaných štúdií bola malá vzorka (okolo 30 probandov), taktiež mnohé štúdie testovali „špecifickú“ vzorku (napr. deti s nadpriemerným IQ alebo vysokoškolských študentov). V niektorých štúdiách nebola deťom klinicky stanovená diagnóza ADHD, ale určili ju len na základe posudzovacích škál vyplnených rodičmi/učiteľmi. Rovnako spôsoby a metódy zisťovania tvorivosti boli rôzne a väčšinou nebola

zohľadnená medikamentózna liečba, ktorá by mohla ovplyvniť výsledky (Hernández & Selva, 2016; Healey & Rucklidge, 2008; White & Shah, 2006 a i.).

V kontraste so zisteniami vyššie uvedených štúdií, prichádza štúdia Sang et al. (2002 podľa Healey & Rucklidge, 2008), v ktorej prinášajú výsledky testovania tvorivosti 8-ročných detí s/bez ADHD. V rámci testovania tiež zisťovali úroveň kreativity detí z pohľadu učiteľov. Dospeli k záverom, že medzi deťmi s/bez ADHD nie sú významné rozdiely v úrovni kreativity.

Žiaden signifikantný rozdiel v tvorivosti medzi adolescentmi a dospelými s ADHD v porovnaní s kontrolnou skupinou nezistili vo svojich štúdiách ani Barkley et al. (2008), Barkley et al. (2001) či Alt (1999 podľa Healey & Rucklidge, 2008).

Problematikou tvorivosti u ADHD detí sa intenzívne zaoberali aj Healey & Rucklidge (2005; 2008; 2014), ktoré vo svojich výskumných, ako aj prehľadových prácach dospeli k záveru, že hoci deti s ADHD môžu byť kreatívne, nie sú kreatívnejšie ako deti bez ADHD. Naznačujú, že konkrétne behaviorálne prejavy, osobnostné vlastnosti či dispozície a psychosociálne fungovanie detí s ADHD nevedú automaticky ku kreativite. Napriek tomu, že podľa nich deti s ADHD nevykazujú obzvlášť vyššiu mieru kreativity, uvádzajú fakt, že mnoho kreatívnych detí vykazuje známky správania podobné tým, aké sú typické pre poruchu ADHD. Napriek tomu, že môžeme nájsť podobný opis vlastností a správania tvorivých ľudí a ľudí s ADHD, často je zreteľný rozdiel vo vnímaní týchto podobných charakteristík z pohľadu kontextu - v literatúre zaoberajúcou sa ADHD sú opisované s negatívnou konotáciou, kým z hľadiska literatúry tvorivosti a nadania sú často popisované a vnímané oveľa pozitívnejšie.

Je dobré si uvedomiť, že väčšina literatúry venujúcej sa tejto téme je skôr teoretická a najčastejšie opisuje charakteristiku tvorivých osôb a odkazuje na podobnosti v prejavoch správania či osobnostných vlastnostiach medzi ľuďmi s ADHD a tými, ktorí sú mimoriadne tvoriví. Podľa viacerých autorov sú mnohé charakteristiky ľudí s ADHD veľmi podobné až rovnaké ako charakteristiky tvorivých ľudí, pretože mnohé zo symptómov charakteristických pre ADHD (napr. nepozornosť, hyperaktivita, impulzivita, náročný temperament, ťažkosti v sociálnych vzťahoch či zhoršený prospech) častokrát nachádzame aj v charakteristike mimoriadne tvorivých detí (napr. White, 1999; Healey & Rucklidge, 2008; Show & Brown, 1991). Túto podobnosť môžeme vidieť aj v charakteristike tvorivých detí učiteľmi, na ktoré poukazuje Dawson (1997 podľa Healey, 2014). Podľa učiteľov sú tvorivé deti impulzívne, nekonformné, emocionálne, často si tvoria pravidlá „za chodu“ a sú menej spoľahlivé, tolerantné či dobrosrdečné. Podobne uvádza aj Čáp & Mareš (2007), podľa ktorých učitelia hovoria o tvorivých žiakoch, ako o menej poslušných, nepoddajných, s nezvyčajnými nápady a nepríjemnými otázkami a ktorým chýba triezve myslenie. Podobné hodnotenia sú mnohokrát uvádzané aj vo vzťahu k deťom s ADHD (Dawson, 1997 podľa Healey, 2014).

V tejto súvislosti je zaujímavé spomenúť aj pohľad Saula (2014), ktorý uvádza, že porucha ADHD a nadanosť môžu byť často zamenené, pretože nadaní žiaci môžu vykazovať také znaky správania, ktoré sú spájané s diagnózou ADHD. Nadaní a tvoriví žiaci môžu v akademickom prostredí niekedy konať impulzívne (napr. vykrikujú ľahké odpovede, vyjadrujú svoj názor bez toho, aby počkali kým na ne príde rad a pod.) alebo môžu byť nepozorní (napr. sa nudia, lebo dané učivo už dávno ovládajú/osvojili si ho rýchlo a ľahko, a tak sa zabávajú niečím iným). Vyššia miera spôsobilosti v určitej oblasti môže teda viesť k tomu, že sa dieťa môže nudiť, a tak sa bude javiť ako nepozorné, rozptýlené a impulzívne, čo poznáme aj ako hlavné symptómy poruchy ADHD, a teda pri povrchnom prístupe im môže byť nesprávne diagnostikované ADHD.

Healey & Rucklidge (2006) vo svojom výskume zistili, že okolo 40% vysoko kreatívnych detí dosiahli hranicu príznakov pre diagnózu ADHD v štandardizovanej ratingovej škále vyplňanej rodičmi, ktorá sa využíva ako doplnková metóda aj pri diagnostikovaní ADHD. Napriek zvýšeným príznakom žiadnemu z týchto detí nebolo diagnostikované ADHD, pretože nespĺňalo ostatné kritériá pre diagnostikovanie tejto poruchy.

Keďže však existuje určitá podobnosť medzi ľuďmi s ADHD a vysoko tvorivými ľuďmi, viacerí autori (napr. Saul, 2014; Healey & Rucklidge, 2005; Leroux & Levitt-Perlman, 2000) varujú pred ťažkosťami pri diagnostike, prípadne stanovením chybnéj diagnózy. V mnohých prípadoch nadanie môže maskovať ADHD a naopak, ADHD môže maskovať nadanie. Guether (1995 podľa Healey & Rucklidge, 2008) navrhuje, že súčasťou diferenciálnej diagnostiky ADHD by mohol byť aj test tvorivosti alebo niečo zamerané na túto oblasť.

5 Záver

Ako sme mohli vidieť, istá súvislosť medzi poruchou ADHD a tvorivosťou sa vo viacerých výskumoch prejavuje. Túto súvislosť by bolo zaujímavé jednak skúmať v našich podmienkach a rovnako zaujímavé a prínosné by bolo tieto poznatky využiť v každodennej praxi s deťmi s poruchou ADHD.

„... s trpezlivosťou síce dokážete odolávať tomu, pred čo Vás dieťa postaví, ale zhovieavosť, trpezlivosť a pevné nervy stoja veľa energie a je to neefektívne. Dieťa potrebuje Vaše pochopenie a Vy ho tiež potrebujete pochopiť. A to nestojí nič okrem úsilia pochopiť. Ak ho pochopíte, nebudete potrebovať trpezlivosť ani zhovieavosť, pretože mu budete rozumieť a ľahšie vedieť pomôcť...“ (Antal, 2015)

Zoznam bibliografických odkazov

- Abraham, A. et al. (2006). Creative thinking in adolescents with attention deficit hyperactivity disorder (ADHD). *Child neuropsychology*, 12, 111-123.
- American psychiatric association (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5)*, Washington, D.C. : American Psychiatric Association
- Antal, M. (2015). *ADHD očami ADHD. Ako to zvládať?* Bratislava : Citadella.
- Barkley, R. A. et al. (2001). Executive function, temporal discounting, and sense of time in adolescents with attention deficit disorder and oppositional defiant disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 29, 541 – 556.
- Barkley, R. A. et al. (2008). *ADHD in Adults: What the Science Says*. New York : Guilford.
- Cahová, P., Pejčochová, J. & Ošlejšková, H. 2010. Hyperkinetická porucha v klinickej praxi detského neurológa. *Postgraduálna medicína*, 12 (1), 8-18.
- Čáp, J. & Mareš, J. (2007). *Psychologie pro učitele*. Praha : Portál.
- Demkaninová, D. (2015). Osobnosť v kontexte ADHD. In Herényiová, G., Sabová, L. a kol. (2015) *ADHD v bio-psycho-sociálnom kontexte*. Nové Zámky : Psychoprof.
- Demkaninová, D. et al. (2016). Žiak s ADHD očami jeho spolužiakov. *Psychologica XLV*. 38-45. Bratislava : Univerzita Komenského, STIMUL.
- Dumas, M. C. (1998). The risk of social interaction problems among adolescents with ADHD. *Education & Treatment of Children*, 21 (4), 447- 461.
- Gajdošová, E. et al. (2011). *Intervencie pracovníkov pomáhajúcich profesií pri riešení problémov a porúch detí v správaní s dôrazom na rozvíjanie ich sociálno-emocionálnej a morálnej zrelosti*. Bratislava : Stimul.
- Gomez, R. & Corr, P.J. (2014). ADHD and personality: A meta-analytic review. *Clinical psychology review*, 34, 376-388.
- Grayson, P. (2015). *ADHD a mental disorder or a mental advantage*. USA : CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Healey, D. (2014). Attention-deficit/hyperactivity disorder and creativity: ever the twain shall meet? In KAUFMAN, J.C. (2014) *Creativity and mental illness*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Healey, D. & Rucklidge, J.J. (2005). An exploration into the creative abilities of children with ADHD. *Journal of Attention Disorder*, 8 (3), 88-95
- Healey, D. & Rucklidge, J.J. (2006). An investigation into the relationship among ADHD symptomatology, creativity, and neuropsychological functioning in children. *Child Neuropsychology*, 12, 421-438.
- Healey, D. & Rucklidge, J.J. (2008). The relationship between ADHD and creativity. *ADHD report*. 16 (3), 1-5
- Herényiová, G. (2015). Dieťa s ADHD v škole a v rodine. In Herényiová, G., Sabová, L. a kol. (2015) *ADHD v bio-psycho-sociálnom kontexte*. Nové Zámky : Psychoprof.
- Hernández, G. G. C. & Selva, J. P. S. (2016). Medication and creativity in Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). *Psicothema*, 28 (1), 20-25.
- Hort, V. et al. 2000. *Dětská a adolescentní psychiatrie*. Praha : Portál.
- Jucovičová, D. & žáčková, H. (2010). *Neklidné a nesoustředěné dítě ve škole a v rodine*. Praha : Grada
- Kvašná, L. (2011). Úloha pedagóga pri určovaní diagnózy ADHD a pri interdisciplinárnej starostlivosti o dieťa s ADHD. *Prevenca*, X (3). 3-10.
- Leroux, J. A. & Levitt-Perlman, M. (2000). The gifted child with attention deficit disorder: An identification and intervention challenge. *Roeper Review*, 22, 171-176.
- McQUADE, D. J. & Hoza, B. (2008) Peer problems in Attention Deficit Hyperactivity Disorder: Current status and future directions. *Developmental Disabilities Research Reviews*, 14 (4), 320-324.
- Munden, A., & Arcelus, J. (2008). *Poruchy pozornosti a hyperaktivita*. Praha : Portál.
- Parker, J. D. A., Majeski, S. A. & Collin V. T. (2004). ADHD symptoms and personality: relationships with five-factor model. *Personality and Individual Differences*, 36. 977-987.
- Rief, S. (2010). *Nesoustředěné a neklidné dítě ve škole: praktické postupy pro vyučování a výchovu dětí s ADHD*. Praha: Portál.
- Reif, S.F. (2015). *The ADHD book of lists – A practical guide for helping children and teens with Attention deficit disorder*. USA : Jossey-Bass.
- Saul, R. (2014). *ADHD neexistuje - Pravda o poruche pozornosti s hyperaktivitou*. Bratislava : Citadella.
- Shaw, G. A. & Brown, G. (1990). Laterality and creativity concomitants of attention problems. *Developmental Neuropsychology*, 6, 39-56.
- Shaw, G. A. & Brown, G. (1991). Laterality, implicit memory and attention disorder. *Educational Studies*, 17, 15-23.
- Szobiová, E. (2004). *Tvorivost'. Od záhady k poznaniu. Chápanie, zisťovanie a rozvíjanie tvorivosti*. Bratislava: Stimul.

- Švecová, L. (2015). ADHD z pohľadu neurológa. In Herényiová, G., Sabová, L. a kol. (2015) *ADHD v bio-psycho-sociálnom kontexte*. Nové Zámky : Psychoprof.
- Train, A. (2001). *Nejčastější poruchy chování dětí*. Praha : Portál.
- Valero, S. et al. (2012). Personality profile of adult ADHD: The alternative five factor model. *Psychiatry reserach*, 198. 130-134.
- White, J. D. (1999). Personality, temperament and ADHD: a review of the literature. *Personality and Individual Differences*, 27, 589-598.
- White, H.A. & Shah, P. (2006). Uninhibited imaginatins: Creativity in adults with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Personality and Individual Differences*, 40, 1121-1131.
- World health organization (2013). *Mezinárodní klasifikace nemocí : Mezinárodní statistická klasifikace nemocí a přidružených zdravotních problému. Desátá revize*. Praha : Ústav zdravotnických informací a statistiky CR